

Cayansi
Kîracî kîa Bîîrî
Îbuku rîa Mwarimû

ISBN: 9966-00-226-X
Published by
BTL (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya

CAYANSI KÎRACÎ KÎA BÎÎRÎ

Îbuku rîa Mwarimû

Science Guide
in Tharaka Language

CAYANCI
ÎBUKU RÎA MWARIMÛ KÎRACI
KÎA BIÎRÎ

Standard
2
Teacher's guide

Science
in Tharaka Language

Written by: Rahel Mbaruku & Muthengi Gaichu

Compiled by: BTL Tharaka Staff

Edited by: Patrick Kanampiu, Joseph Mbijiwe
& John Nguu

Layout Assistant: Janet Sweet

First Edition, 2012
ISBN 9966-00-226-X

Published by
Bible Translation & Literacy (E.A.)
P.O. Box 44456 Nairobi, Kenya
© BTL, 2012

Funded by:
ONEBOOK

PREFACE

This Standard 2 Science Teacher's Guide is written in accordance with the Standard Two Syllabus by the Kenya Institute of Education (KIE). The book is divided into 11 units. Each unit deals with a major topic. These 11 main topics that this book covers are: ***Human Body, Body Health, Plants and Trees, Weather Changes, Animals, Water, Soil, Food, Energy - Light & Sound, States of Matter*** and ***Making Work Easier***. The topics are divided into sub-topics and the various topics are further sub-divided into lessons.

This book was written to help teachers in Tharaka lower primary schools in teaching Science using Kĩitharaka as a medium of instruction. This is in line with requirement of the Ministry of Education that pupils in lower primary schools learn in the language of the catchment area.

This book and others in this series are culturally relevant to Tharaka children. They are not only written in Kĩitharaka but they also use examples familiar to Tharaka children.

This is a teacher's guide that has instructions to the teacher on how to disseminate the contents of the pupil's book to the learners.

I would like to appreciate and acknowledge the contribution by various partners in developing this book and others in the Kĩitharaka series. Among these are the Tharaka MTE Writers Panel, BTL Tharaka staff, Tharaka South and Tharaka North District Education Officials, our funding partners, Bible Translation & Literacy (E.A.) and our other various partners.

I most sincerely thank all those who took part and gave all manner of support in the development of this book.

God bless you all,

Onesmus Kamwara
BTL Tharaka Project Leader

KÎMENYITHIA

Îbuku rîrî rîa Cayanci rîa Mwarimû rîa Kîraci Kîa Bîîrî rîandîkîitwe rîkîthiingatagîîra sîrabasi ya Kîraci kîa Bîîrî ya 'Kenya Institute of Education' (KIE). Rîgaûkanîitue icuncî ikûmi na kîmwe. Na wa kîra gîcuncî kîrî na kîthoomo gîakîo. Ithoomo bira birî îbukuuni rîrî i: ***Mwîrî wa Muntû, Ûgima bwa Mwîrî, Imera na Mîî, Mûgarûkîre wa Ntugû, Nyamû, Rûûyî, Mûthetu, Irio, Inya, Mûkarîre wa Into na Kûûthia Ngûgî***. Ithoomo bibi i bigaûkanîitue biauma reconi inyingî.

Îbuku rîrî rîandîkirwe rîa gûteetheeria aarimû ba iraci bia mwambîîrio bia cukuru cia Tharaka kûrutana Cayanci bagîtûmagîra rwaria rwa Kîîtharaka. Ûgu i kûriingana na watho bwa rwong'i rwa Kîthoomo atî aana ba iraci bia mwambîîrio babatîîrue barutanwa na rwaria rûra rwaragua n'antû ba bantû agu cukuru îrî.

Îbuku rîrî na mara mangî marî mûbangooni ûyû ma Kîîtharaka, maandîkîitwe bûra mwana wa Tharaka aûmba kûmeerewa bwega mûno. Maandîkîitwe na rwaria rwa Kîîtharaka na magîtûmagîra ngerekano ccia mantû mara aana ba Tharaka bamenyanîrîtie namo.

Rîrî n'îbuku rîa mwarimû rîra rîrî na mataaro ma kûmwonia bûra aûmba kûrutana mantû mara marî îbukuuni rîa mûrutwa.

Ingûcookia nkaatho kîrî antû bara bateetheereetie kwandîka îbuku rîrî na mabuku mara mangî marî mûbangooni ûyû wa Kîîtharaka. Nabo i bo: Gîkundi kîa aarimû kîa aandîki ba Kîîtharaka, aruti ngûgî ba BTL Tharaka, anene ba kîthoomo ndeeni ya Ndicitirîti cia Tharaka ya Naiti na ya Neegûru, antû bara bateethagîîria na mbia, BTL na bangî baingî.

Ingûcookeria antû bonthe bara bateetheereetie na njîra mwanya mwanya, wandikî bwa îbuku rîrî nkaatho inyingî mûno.

Ngai abûthaarime bwinthe,

Onesmus Kamwara
BTL Tharaka Project Leader

FOREWORD

For the last ten years Bible Translation and Literacy (BTL) has partnered with the Government of Kenya in implementing Mother Tongue Education (MTE) in schools among the Tharaka community.

This Standard 2 Science teacher's book in Kĩĩtharaka was developed by teachers, education officials from the Tharaka programme area and BTL staff and consultants. Earlier, before the production of the books in this series, BTL worked with the community whose language was previously unwritten to develop and produce a functional and acceptable orthography (writing system).

It is my hope that this book will lay a strong foundation to enable teachers to teach science. It is my desire to see that these books will become a stepping stone to the greater success and performance in the children's future learning process. The use of Mother Tongue in teaching and learning in schools has proved to enable learners to easily take their first steps in learning how to read, write and interact meaningfully with the physical world.

I believe that good quality learning is not only aimed at enabling the learners to be competent, productive and successful in their exams; but also at encouraging diversity and developing a generation of citizens who are proud of and well rooted in their cultural and traditional heritage.

I recognize and applaud the healthy partnerships that BTL has had with the Ministry of Education as represented by the Education Officials and the teachers. On behalf of BTL, I take this opportunity to thank all our partners for having tirelessly and selflessly contributed to the development, editing and production of this student book. I hope this contribution will go a long way to improve the quality of life through cultural and socio-economic development.

Rev. Peter Munguti
General Secretary,
Bible Translation and Literacy (BTL)
February 2012

MARA MARÎ KU

GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Mwîrî wa muntû	1
GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ: Ûgima bwa mwîrî	3
GÎCUNCÎ KÎA BITHATU: Imera na mîtî	6
GÎCUNCÎ KÎA BINNA: Ndwano cia mîgarûkîre ya ntugû	9
GÎCUNCÎ KÎA BITAANO: Nyamû.....	12
GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHANTÛ: Rûûyî	15
GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA: Mûthetu	17
GÎCUNCÎ KÎA BINAANA: Irio	19
GÎCUNCÎ GÎA KEENDA: Inya.....	21
GÎCUNCÎ GÎA ÎKÛMI: Mîkarîre ya into.....	26
GÎCUNCÎ GÎA ÎKUMI NA KÎMWE: Kûrûtha wîra	29

GÎCUNCÎ KÎA MBERE: Mwîrî wa muntû

Mworooto:

Mûthiani wa gîcuncî gîkî, mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta tûmenyi twa mwîrî
- ❖ kwathûrana into mwanya mwanya bagîtûmagîra tûmenyi twa mwîrî.

Ririkana:

Mwanka agu arutwa ibatûmagîra tûmenyi mwanya mwanya twa mwîrî gwana gwegua batitaûkîrîitwe n'ûntû bûbu.

Kîthoomo gîkî gîkabaathûranîra tûmenyi mwanya mwanya na mîtûmîire yaatu.

A. Tûcuncî tûra tûteethagîria mwîrî kûmenya mantû

Îgiita: Reconi ithanthatû

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba kûgweta tûmenyi tûtaano twa mwîrî.

Mîgaambo ya gitûmi:

- ❖ Ngooci.
- ❖ Rûrîme.
- ❖ Nyîûru.
- ❖ Riitho.
- ❖ Gûtû

Kûthooma / kûthoomithia

Reconi 1 – Nyîûrû

- ❖ Mwarimû aambîirie reconi îno na kûmenyithia arutwa imbi yîitagwa tûmenyi twa mwîrî.
- ❖ Mwarimû oonanie mûcooro wa nyîûru ûrî caatiini.
- ❖ Mwarimû aurie mûrutwa ûmwe kuuga i gîcuncî kîa mwîrî kîrîku gîkwonanua i mûcooro ûyû.
- ❖ Ûria mûrutwa ûngî kuuga gîcuncî gîku kîa mwîrî gîtûmagîrwa ata.

❖ Mwarimû aandîke kîbaaûni.

✚ Îno i nyiûrû. Nyiûrû îtumagîrwa kûnunkîra.

✚ Nyiûrû i kamenyi kamwe ka mwîrî.

Arutwa bacoore mûcooro wa nyiûrû mabukuuni mao na bandîke mîgambo îno îrî aga îgûrû.

B. Reconi 2 – Riitho

Nûntû arutwa mwanka agu ibaiyî tûmenyi twa mwîrî, mwarimû n’eere arutwa atî riitho i kamenyi kangî.

Mwarimû athingate njîra îra agûtûmîrîte kûrutana reconi 1.

C. Reconi 3 - Rûrîme

Mwarimû athingate njîra w’era athingatire agu îgûrû kûthoomithia reconi îno.

D. Reconi 4 - Ngooci

Rutana reconi îno ta inu cingi îrî agu îgûrû.

E. Reconi 5 - Gûtû

Rûtana reconi îno ta inu cingî.

Ngûgî ya kûruta

- ❖ Kwinga meetho na mwana kwathûrana into mwanya mwanya na njîra ya kûnunkîra na kûgweta riîtwa.
- ❖ Gûcûna into ta ûthithi, cukaarî, îcunkwa, ndigû na mûthuunka.
- ❖ Wataata gîntû na kûgweta bûra gîkari.
- ❖ Kwathûrana gîntû kîinene na kîniini, kîraaya na gîikûbi, gûkûrûkîra kwona.
- ❖ Mûrutwa aingiîte meetho agwete ara kayû / mwario gwa gîintû ûkuuma.
- ❖ Mwana eegenke mîario ya nyamû ta: ngûkû, kurû, mbaka, ing’ooi na ciingî i nyiingî.

Macookio ma biûria

1. gûcama	2. matû.	3. njara.
4. meetho.	5. rûrîme.	

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatati ka 1-5.**

GÎCUNCÎ KÎA BIÎRÎ: Ûgima bwa mwîrî

Mworooto:

Mûthiani wa gîcuncî gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûthaambia into biao bia ûtheru na mîtûmîre yabio.
- ❖ Kûtheria kîraci ndeni na nja.
- ❖ Gûtûmîra bioro bwega.

Ririkana:

Mwanka agu arutwa baba bakinyîite, ibaiyî mûtaratara wa kûtheria tûcuncî twa mîîrî yao.

Mwarimû nabuîrîite kuinyîiria arutwa kwathûrana atî kûtheria gûntû kûra gûtûthiûrûkîrîite amwe na into biao bia ûtheru n'ûntû bwega kîrî ûgima bwao.

- ❖ Mwarimû amenyithie arutwa atî ûtheru ibwendaga gûtûmîra kwa rûûyî rûûtheru, cabuni na into bingî bia ûtheru.
- ❖ Mwarimû nabwîrîite aambe mbica na micooro ya into bira bitûmîkaga kûtheria na aûrie arutwa bagwete mariîitwa mabio.
- ❖ Mwarimû n'wa aûrie arutwa kîuria ta:

Ikî n'ûntû tûtheragia gûntû kûra gûtûthiûkîrîite?

Ûtheru

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî, mûrutwa akaûmba kûthingata njîra ira ciagîrîite kûthaambia into biao bia ûtheru.

Îgiita: Reconi inya

Mîgambo ya gîtûmi:

Kûthaambia, gûkamûra, kûriinda, kwanika, mîcooro, mbica.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Gîtambaa gîa kûmira, cogîcî, gîcanûri, mûraci wa magego.

Kûthoomithia / kûthooma

A. Into bia ûtheru na mîtûmîre yabio

Reconi 1:

Kûthaambia gîtambaa

- ❖ Mwambîirio wa reconi îno, mwarimû atongorie arutwa gwîkîra rûûyî kîraîni.
- ❖ Kûrinda itambaa biao bia kûmira.
- ❖ Onia arutwa wara bwa kûthaambia itambaa biao na cabuni kûthiria rûko.
- ❖ Tongoria arutwa kûthaambia itambaa biao.
- ❖ Ririkana mûrutwa atî atibuîrîite gûtûmîra gîtambaa gîake kîa mamira na muntû ûûngî.

Reconi 2:

Kûthaambia cogici

- ❖ Thingatîira nîira ira ûtûmîrîite kûthoomithia reconi înu îrî îgûrû.
- ❖ Mûthiani, ririkania arutwa atî gwîkîra cogici cîi na rûko kwaûmba kûbaayithia.

Reconi 3:

Kûthaambia mûcaaki wa magego:

- ❖ Mwarimû atongorie arutwa gwîkîra ndaagwa ya magego mûcaakini.
- ❖ Onia arutwa kûthaambia magego maa na nîira îra y'agîrîite bagîtûmagîra rûûyî rûûtheru.
- ❖ Tongoria arutwa kûthaambia mîcaaki yao na rûûyî rûûtheru.
- ❖ Onia arutwa kwaiga mîcaakî yao bwega.

Reconi 4:

Kûthaambia gîcanûri

- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kwathûrana gîcanûri kîrî na ruko na gîkîtheru.
- ❖ Mwarimû atongerie arutwa kûtheria icanûri.
- ❖ Mwarimû amenyithie arutwa antû baingî gûtûmîra gîcunûri kîmwe ti bwega.

Reconi 5:**B. Kûtheria iraci ndeeni na nja**

- ❖ Mwarimû abange kîraci kî-ngurubu.
- ❖ Nenkerwa wa ngurubu karûteere kamwe ga kîraci.
- ❖ Mwarimû atongoreerie arutwa kûtheria karûteere kao ga kîraci.
- ❖ Onania njîra cia kûtheria kîraci ta: gûciata, kûthaambia na kûgirangia rûûyî.
- ❖ Mwarimû atongoreerie arutwa gûciata, kwîthirania na kûmuntia mati nja ya iraci, kana kûmata kîrinyaani kîa rûko.

Reconi 6:**C. Mûtûmîre wa boro na njîra ya kûbitheria**

- ❖ Mwarimû oonanie mbica cia boro bia rûûyî na bia îrînya.
- ❖ Mwarimû eereece arutwa bura kîoro kîa rûûyî na kîa mûrinya gîtûmagîrwa.
- ❖ Mwarimû agwete into bira bitûmagîrwa kûthaambia boro ta: cabuni, gîtaame, ndaawa na rûûyî.

Raitha: Îbuku rîa mûrutwa karatati 6 - 8

GÎCUNCÎ KIA BITHATU: Imera na mîtî

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kwanda mbeû.
- ❖ Kûraitha mbeû îkiuma.
- ❖ Kûmenyeera mîtî ntûûrani.
- ❖ Kwathûrana mathaangû mwanya mwanya.

Ririkana:

Kîthoomo gîkî gîkanenkera mûrutwa kaanya ga:

- ❖ Kûraitha.
- ❖ Kwathûrana.
- ❖ Kûthima.
- ❖ Kwaranîria.

Mwarimû na'kûûrua arekeeria aana baaaranîria na barûtha mantû.

KUUMA KWA MBEÛ

A. Kwanda

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba kwanda mbeû.

Îgiita: Reconi cîrî

Mîgambo ya gîtumi: Mbeû, mûthetu, kuuma.

Into bia kûthomithia: Mîkebe, mîthetu, mbeû, rûûyî.

Kûthooma na kûthoomithia:

- ❖ Mwarimû aaye na mbeû kîraciini na aûrie arutwa baciathûrane.
- ❖ Arutwa baringe mbica cia mbeû ino.
- ❖ Mwarimû amwe na arutwa bataare na bathuuranîre bantû a kwanda mbeû ino (nyuma ya kîraci).
- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kwanda mbeû kamûûndani kana mîkebeeni.

- ❖ Mwarimû acûûbîre oone arutwa ibagûtûûrîria mbeû inu baanda rûûyî.

B. Ûmenyeeri bwa imera

Îgiita: Reconi itaano

- ❖ Mwarimû atongorie arutwa gwîtûûrîria mbeû rûûyî, kûrîmîra, gwîkîra thaamu na kwirigîra.
- ❖ Arutwa baraithege mumîre na mûkûrîre gwa kîmera kîarîikîa kuuma.
- ❖ Tongoria arutwa kwathûrana mûbuanaano na mwaathûkano wa imera.

C. Mîtheemba ya mathaangû

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî, mûrutwa akaûmba kwathûrana mathaangû ma mîthemba mwanya mwanya.

Îgiita: Reconi cîrî

Migambo ya gîtûmi:

Rangi- ngiriini, yerûû, întuune.

Mûkariî – maaramu, maacege

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Arutwa bareete mathaangû ma mîthemba mwanya mwanya kîraciini.
- ❖ Mûratani atongorie arutwa kûraitha na kwathûrana mathaangû mama gûkûrûkîra:
 - ✚ Rangi yaamo.
 - ✚ Mûgana, mûkariî.
 - ✚ Mara mari rwamba na mara matarî.
 - ✚ Mara matenderu na abanganie mûrabaani.

Macookio ma biûria

1. mpîîndî
2. îria
3. Mwarimû aathûrane macookio ma arutwa.

4. ngiriini, yerûû, întuune
5. Mwarimû aathûrane macookio ma arutwa.

Mwarimû n'wa agerie kweregwa kwa arutwa gûkûrûkîra kûûria biûria
bia gûcookia na kanyua.

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatati ga 9 - 12**

GÎCUNCÎ KÎA BINNA: Ndwano cia mîgarûkîre ya ntugû

Mworooto:

Mûthiani wa gûcuncî gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Gûcoora mîgarûkîre ya ntugû.
- ❖ Kuuga maumîiro ma mîgarûkîre ya ntugû îgûrû rîa wîkîra nguo.

Ririkana:

Kîthoomo kîa mîgarûkîre ya ntugû i kiathoomirwe kaîrî kiraci kîa mbere. Kwogu arutwa nwa baûmbe kwathûrana mîgarûkîre îno kinya mbicaani. I baiyî mbura, ruuo, riûa na matu. Arutwa nwa bacoore mbica ino mabukuuni maaò îndî mwarimû n'amenyeere mûno arutwa bara batarî mpwî cia kîthoomo na bara batoonaga bwega.

Îgiita: Reconi inya

Mîgambo ya gîtûmi

Riûa, matu, mbura, ruuo, gûkiri kii.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

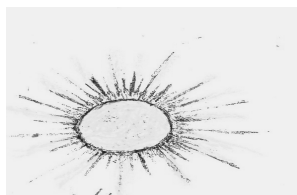
Mbica, mîcooro, riûa, matu, mîti.

Kûthooma / kûthoomithia

Mwarimû areete mbica na mîcooro ya mîgarûkîre ya ntugû kîraciini. Mwarimû atongorie arutwa gûcûûba mbica ino na kuuga bûra ikwonania.

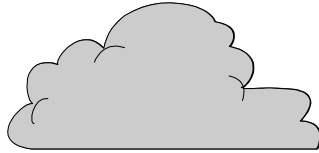
Îtagaaria 1: Kwaara

- ❖ Reka arutwa boone mûcooro ûra ûreetire kîraciini.
- ❖ Arutwa bakoobie mûcooro ûyu mabukuni maaò.

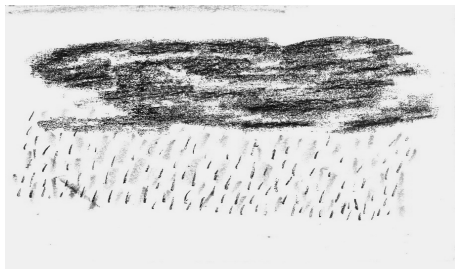
Îtagaaria 2: Matu

- ❖ Arutwa baume nja bacûûbe matu.
- ❖ Cookani kîraciini arutwa bacoore matu mabukuni maaô ûbatongorie kwandîka rîitwa matu ruungu.

Îtagaaria 3: Mbura

- ❖ Onania mîcooro ya mantû mamwe mara makerîkaga kagiiita ka mbura.
- ❖ Coora mbica ya mbura îkîura kîbaaûni arutwa bakooberie mabukuni maaô.

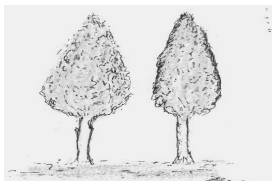
Îtagaaria 4: Ruuo

- ❖ Arutwa baume nja baraithe mîtî îra îkwinaina. Baûrie bauge bûra bakwona.
- ❖ Coora kîbaaûni mûtî ûkiinaina na ûtongorie arutwa kuuga – ruuo.
- ❖ Arutwa bacoore mûkarîre wa ruuo mabukuni maaô na bandîke rungu – ruuo / kîbubani.

Îtagaaria 5: Gûkiri kii

Coora kîbaaûni rwano rwa gûkiri kii. Ûria arutwa bauge imbi bakwona. Arutwa bacoore rwano rûrû mabukuni maa na bandîke ruungu – gûkiri kii.

Mwarimû arutane maumîiro ma mîgarûkîre ya ntugû îgûrû rîa wîkîra nguo.

- ❖ Rîra kûri na mbura twîkagîra nguo indito ta...
- ❖ Rîra kûrî na mwathû twîkagîra nguo imbûthû ta...

Ngûgî ya kûruta:

- ❖ Tongoria arutwa kûraitha mbîca îbukuuni rîao **karatati ka 16** na kûgweta nguo mwanya mwanya ira ciîkagîrwa magiita mwanya mwanya.

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatati ka 13 - 16**

GÎCUNCÎ KÎA BITAANO: Nyamû

Mworoto:

Mûthiani wa gîcuncî gîkî, mûrutwa akaûmba kwathûruna:

- ❖ Nyamû cia mûciî na nyamû cia kîthaka.
- ❖ Nyamû ira itûteethagia
- ❖ Nyamû ira ituthûûkagia.

Ririkana:

- ❖ Mwanka agu arutwa baûmba kwathûrana tûcuncî twa oome/ nja twa nyamû mwanya mwanya na ibaiyî mariîtwâ ma nyamû inu.
- ❖ Mwarimû atûmîre mbica na mîcooro ya nyamû mwanya mwanya na kûmenyithia arutwa baita ya nyamû cia mûciî na mîthemba yacio.

A. Nyamû ira ikaraga mûciî

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba kwathûrana na kûgweta mariîtwâ ma nyamû ira ikaraga mûciî.

Îgiita: Reconi ciîrî

Mîgambo ya gîtûmi

Nyamû cia mûciî.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Mbica kana mîcooro.

Kûthooma / kûthoomithia

Reconi 1

- ❖ Mwarimû areete mbica kana mîcooro ya nyamû cia mûciî na areke arutwa bacione.
- ❖ Mwarimû aûrie arutwa bagwete mariîtwâ ma nyamû inu bakwona.
- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kûthooma mariîtwâ ma nyamû ira icooretwe îbukuuni rîao **karatati ka 17**.

Reconi 2

B. Nyamû cia kîthaka

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba kûgweta nyamû mwanya mwanya ira ikaraga kîthakaani.

C. Nyamû ira irî ûteethio

Mwarimû aandike mariîtwâ ma nyamû cia mûciî na agîtûmagîra biûria atongorie arutwa kûgweta baita ya nyamû inu.

Îgiita: Reconi ciîrî

Migambo ya gîtûmi

Nyamû cia kîthaka.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

Mbica kana micooro ya nyamû cia kîthaka.

Kûthooma / kûthoomithia

Kîra reconi ya inu ciîrî yaarîirie nyamû ta itaano cia kîthaka.

Matagaaria

- ❖ Mwarimû oonie arutwa mbica na mîcooro ya nyamû mwanya mwanya cia kîthaka.
- ❖ Arutwa bagwete mariîtwâ ma nyamû inu.
- ❖ Andîka mariîtwâ ma nyamû inu.
- ❖ Arutwa bagwete mariîtwâ ma nyamû ira cionanîitue îbukuuni rîao **karatati ka 20.**

D. Nyamû ira itûthûûkagia

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba:

- ❖ Kwathûra nyamû ira nthûûku.
- ❖ Kwîmenyeera kîrî nyamû ira nthûûku cionekana

Îgiita: Reconi cîrî

Mîgambo ya gîtûmi

Njoka, nthang'a, rwagî, mûthwa, nkûba.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mbica kana mîcooro ya nyamû ira itûthûûkagia.
- ❖ Tongoria arutwa kûgweta mariîtwa ma nyamû inu na ûthûûku bwa cio.

Coora mûraba wa kwonania nyamû inu nthûûku, bûra ithûûkagia na nîjira ya kûrigîria ûthûûku bwa cio.

NYAMÛ	BÛRA ITHÛÛKAGIA	KÛRIGÎÎRIA
Njoka	Kûrûma / kûûraga antû na nyamû	kûgenda werûûni
Rwagî		
Nkûba		
Njogu		
ciimba		

Macookio ma biûria

- ❖ Macookio monthe makonie nyamû cia mûciî ta mburi, ngûkû.
- ❖ Mîcooro yoonthe îkonie nyamu cia mûciî.

Raitha: îbuku rîa mûrutwa karatati ka 17 - 20

GÎCUNCÎ KÎA BITHANTHATÛ: Rûûyî

Mworoto:

Mûthiani wa gîcuncî gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kwathûrana rûûyî na rûko kwa njira ya gûcunka rûûyî na gîtambaa kîîtheru.

Ririkana:

Mwanka agu arutwa ibaiyî kaumo na itûmi bia rûûyî, rangi, mûcamo na mûnuunko wa rûûyî rûûtheru.

A. Gûkemba rûûyî

Mworoto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba gûkemba rûûyî kuuma kîrî into mwanya mwanya.

Îgiita: Reconi itaano

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Mûkunu, mûtu, mathaangû, mûthanga.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Rûûyi, mathaangû
- ❖ Mûtu.
- ❖ Mûthanga.
- ❖ Mûthetu.

Kûthooma / kûthoomithia

Matagaaria

Reconi 1:

1. Ara itambaa biyerû bithatû îgûrû ria meetha. Gîtambaa kîa mbere gîite "A" kîa bîrî "B" na kîa bithatû "C".
2. Tûûrîria gîtambaa "A" rûûyî rûtheru, B, rwa mûkunu na C rûûyî rûrî na mathaangû.
3. Ûria arutwa baraithe na bakwîre bûra itambaa bibu biakara.
4. Banga mîkebe îthatû îkunîkîitwe na itambaa biyerû.

5. Kîrî gîtambaa kîa mbere îkîra rûûyî rûrî na mûthanga, kîa biîri rûrî na mathaangû na kîa bithatû rûrî na ntaga.
6. Ûria arutwa bûra rûûyî na into bira bikûrîku biakara.
7. Arutwa bakaûmba kwona into bira bikûri rûûyîni biatigwa itambaani.
8. Batongorerie kûmenya gûkû iku gwîtagwa gûkemba rûûyî.

Reconi 2 - Gûkemba rûûyî kuuma kîrî mûtu

1. Gaania arutwa kîrî ikundi bigan'ona.
2. Ungania mûtu na rûûyî.
3. Nenkerwa wa kîra gîkundi mûkebe, gîtambaa kîîyerû kîîtheru na kamubanda ga kwoga.
4. Onia arutwa gûkunîkîra mîkebe yaa na itambaa bibu bacooke boogeere na kamubanda.
5. Tongoria ikundi bibu kwonoria rûûyî rwa mûtu îgûrû rîa itambaa biao.
6. Arutwa bakwîre kîra bakwona îgûrû rîa itambaa.
7. Ûria arutwa bûra rûûyî rûru rûrî mîkebeni yaa rûkari.

Reconi 3 - Gûkemba rûûyî kuuma kîrî mûthetu

- ❖ Rutana reconi îno gwa ta înu îrî agu îgûrû.

Reconi 4 - Gûkemba rûûyî kuuma kîrî mathaangû

- ❖ Rutana reconi îno bûmwe na înu îrî agu îgûrû.

Reconi 5 - Gûkemba rûûyî kuuma kîrî muu.

- ❖ Rutana reconi îno gwa ta inu îrî agu îgûrû.

Mûthiani gwa reconi ino arutwa bageetîgîria atî gîtambaa nwa gîtûmîrwe kwathûrana rûûyî na into mwanya mwanya. Gûku iku gwîtagwa gûkemba.

Macookio ma biûria

1. Rûûyî, mîkebe, gîtambaa.
2. Gûkemba.

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatyati ka 21 - 22**

GÎCUNCÎ KÎA MÛGWANJA: Mûthetu

Mworooto:

Mûthiani wa gîcuncî gîkî mûrutwa akaûmba kûûmba into mwanya mwanya na mûthetu.

Ririkana:

- ❖ Barî kîraci kîa mbere, arutwa baba iboonirue gûcetha na mûthetu, ta gûcoora, kûthia kwandîka mûthetuuni na kwera.
- ❖ Kîthoomo gîkî gîa kûûmba na mûthetu gîkabateethia kûmenya mantû mwanya mwanya îgûrû rîa mûthetu.
- ❖ Mwarimû nateetheerie arutwa kwîthîrania mûthetu kuuma gûntû mwanya mwanya.

Kûûmba na mûthetu

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba:

- ❖ Kûûmba nyamû, ikombe na into bingî mwanya mwanya na mûthetu.

Reconi 6

Mîgambo ya gîtûmi: Kûûmba, kûgemia.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Rûûyî, mûthetu, mbica cia nyamû.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Tongoria arutwa kwîthîrania mûthetu kuuma gûntû mwanya mwanya.
- ❖ Arutwa babanganie mûthetu kûringana na mûthemba gwa'u.
- ❖ Onia arutwa gûkima mûthetu gwa kûûmba nau.

Reconi 2 - Kûûmba kîongo kîa muntû:

- ❖ Tongoria arutwa gûkima mûthetu na kûûmba gîntû ta kîongo kîa muntû.
- ❖ Ririkania gwa kîra mûrutwa gwîkîra matû, meetho na nyiûrû kîongoni kîra aûmba.
- ❖ Tongoria arutwa gwîkîra mîromo na ntundu biongoni bibu baûmba.

- ❖ Oneeria arutwa kûneeria biongo bira baumba bagîtûmagîra njara ciî na rûûyî.

Reconi 3 - Kûumba nyamû (njogu)

- ❖ Onia arutwa mbica ya njogu.
- ❖ Tongoria arutwa kûûmba mwîrî gwa njogu.
- ❖ Onia arutwa gwîkîra magûrû na mûtiro.
- ❖ Tongoria arutwa gwîkîra matû, meetho na mîguongo.
- ❖ Into bira biaûmbwa biaigwe bantû eega.

Reconi 4 - Kûûmba ntemwa: A – Z.

- ❖ Tûmîra mîcooro kûirirkania arutwa ntemwa cia kîitharaka; A – Z.
- ❖ Tongoria arutwa gûkima na kwiriitha ntondo mûtaanda ûmûraaya.
- ❖ Tongoria arutwa gûtûmîra mîtaanda kûûmba ntemwa cia kîitharaka A – Z.

Macookio ma biûria

1. Ntaga.
2. Rûûyî.
3. Rûûyî.

Raitha îbuku rîa mûrutwa **karatati ka 23 - 24**

GÎCUNCÎ KÎA BINAANA: Irio

Mworoto:

Mûthiani wa gîcuncî gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûmenyeera ûtheru bwa irio.

Ririkana:

Muntû ûra agûtonga irio nabatîrue eethîrwa arî na ûtheru bwega ta:

- ❖ kûthaamba njara mbere ya gûtonga îrio, nyuma ya gutonga irio, kûthaambia irio mbere ya kûbirîa kana kûruga
- ❖ kîthoomo gîkî i gîgûkinyîria ûtheru mantûûni megîî irio.

A. Ûmenyeeri bwa irio

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî, arutwa bakaathooma ûbatu bwa kûthaamba njara mbere ya:

- ❖ gûtonga irio
- ❖ kûthaambia matunda mbere ya kûrea
- ❖ kûtheria irio mbere ya kûruga.

Îgiita: Reconi ithatû

Migambo ya gîtûmi

- ❖ Irio, kûthaamba, kûthaambia.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Rûûyî, cabuni.

Kûthooma / kûthoomithia

Reconi 1 - Kûmenyeera irio

- ❖ Onia arutwa irio mwanya mwanya bitarî biruge.
- ❖ Arutwa bagwete marîitwa ma irio bibu.
- ❖ Tongoria arutwa kûthaamba njara na kûthaambia matunda bagîtûmagîra rûûyî rûtheru mbere bamarea.
- ❖ Ririkania arutwa atî irio bionthe bia kûgîitangwa bibatîrue bigîitangwa na kayîû katheru.

Reconi 2 - Kûthaambia into bia kûrugîra na kûrîra:

- ❖ Menyithia arutwa atî into bîa kûrugîra na bîa kûrîra bibatîrue bithaambua nyuma ya gûtûmîrwa na bikaîgwa bwega.
- ❖ Tongoria arutwa kûthaambia tûkombe twao bagîtûmagîra rûûyî rûtheru, cabuni na mûraci.

Macookio ma biûria

1. Îtîgîrîa macookio ma arutwa kûringana na bûra ûbathoomithîtie.
2. Îtîgîrîa macookio kûringana na kîthoomo.
3. Ona mbica i cia ngûgî îra yûûrîtue îbukuuni rîa arutwa **karatatini ka 28.**

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatati ka 25 - 29**

GÎCUNCÎ GÎA KEENDA: Inya

I. Werû

Mworooto:

Mûthiani gwa gîcuncî gîkî arutwa bakaûmba:

- ❖ kûrûtha irundu.
- ❖ kwonania mûtaratara gwa irundu kûringana na îgiita rîa ntugû
- ❖ kûthima thaa na kîrundu.

Ririkana:

Kûrûtha irundu gûkeegua kûrî nthekeano kîrî aana bunka bakieyagwa kaanya na into bira bikwendekana.

Into bikûbuurithia werû kana bira bigûcookia werû nyuma bitibatîrue bigwetwa kîthoomooni gîkî n'ûntû bikaarîrue bwega iracini bibu birî mbere.

A. Kûrûtha irundu

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba:

- ❖ Kûrûtha irundu mwanya mwanya.
- ❖ Kwonania mûthiîre gwa kîrundu kûringana na îgiita rîa mûthenya.

Îgiita: Reconi inya

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Kîrundu, werû, mwindu.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Tooci, mabuku, maiga, mîtî.

Kûthooma / kûthoomithiag

Reconi 1 - Mîthemba ya irundu

- ❖ Ruta arutwa oome ya kîraci.
- ❖ Tongoria arutwa kûraitha irundu biao, bia mîtî na bia into bingî.
- ❖ Teethia arutwa kwona kaumo ka werû na rûteere rwa kîrundu.
- ❖ Tongoria arutwa kwathûrana kîrundu na kaumo ga kîrundu

Reconi 2 - Kûrûtha irundu

- ❖ Ûria mûrutwa ûmwe atûmîre tooci kûmûrîka rûthingo.
- ❖ Arutwa boonthe bacûûbe werû rûthingooni.
- ❖ Tongoria mûrutwa ûmwe kûrigîria werû bûbu bwa tooci na îbuku rîake.
- ❖ Arutwa bakaûmba kwona kîrundu rûthiingoni.
- ❖ Tongoria arutwa kueregwa ati kîrundu gîku kîaruthwa n'îbuku.

Reconi 3 - Mwonekere wa irundu:

- ❖ Mwarimû atongorie arutwa kûraitha irundu bira birî îbukuni ria mûrutwa **karatati ka 31**

B. Kûthima thaa na kîrundu

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba kûthima thaa na irundu.

Îgiita: Reconi cîîrî

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Kîrundu, thaa.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Kamûtî ka mita îmwe.
- ❖ Into bia kwandîka nthî
- ❖ Maratati ma maniira

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Oneeria arutwa mîcooro ya mîtî ya ûraaya mwanya mwanya kûringana na bûra kîrundu kîbîndûkaga kuuma rûûkîrî mwanka ûgoro.
- ❖ Arutwa bagiite kamûtî ka mita imwe.
- ❖ Tongoria arutwa kwînjîra kamûtî gaku mwathûni kenda bagagatûmagîra kwona gw'ara kîrundu gîako gîgûkinya ndeni ya magiita mwanya mwanya maita mataano gwa ntugû.

Macookio ma biuria:

1. Gîcanûri
2. Thaani
3. Mbere ya
4. Rûkîîrî
5. Rûkîîri.

II. Kayû**Mworooto:**

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûruta kayû bagîkuuyagia na kûrekeeria waya, ndigi na mîbaanda
- ❖ kûruta kayû bagîkûng'akûng'aga into mwanya mwanya.

Ririkana:

Mwanka agu arutwa ibaiyî na bareegua na barakoobia tûyû twa nyamu na into mwanya mwanya.

Kîthoomo gîkî gîkabateethia kûmenya mîthemba / mîkariî ya tûyû mwanya mwanya.

A. Kayû kuumania na gûkuuyia na kûrekia**Mworooto:**

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî arutwa bakaûmba kûruta tûyû kuumania na gûkuuyia na kûrekia into mwanya mwanya.

Îgiita: Reconi cîîrî**Mîgambo ya gîtûmi**

- ❖ Kayû, kayû gaûkîîru, kayû ka nthî.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mîbaanda, mîng'aara, waya, ndigi.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Tongoria aana kûruta kayû gûkûrûkîîra:
 - ✚ Kwinainia.
 - ✚ Gûkûng'akûng'a.
 - ✚ Gûkiricania.

- ✚ Gûkuuyia na kûrekia na kûbwîrîra.
- ❖ Arutwa bagwete into bira biûmba kûruta kayû rîra biakuuyua na kûrekua.
- ❖ Tûmîra mbica ya ngita îra îri îbukuni rîa mûrutwa **karatati ka 32** kwonania bûra gûkuuyia na kûrekia kûûmba kûruta kayû karaaya, gakubî, karî nthî.
- ❖ Nenkeru arutwa ngûgî ya kûthondeka into bia kûruta tûyû ta:
 - ✚ Wandîndî.
 - ✚ Kîthege.
 - ✚ Mîtûûrirû.

B. Kûrûta kayû na njîra ya gûkûng'akûng'a

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba kûruta tûyû na njîra ya gûkûng'akûng'a.

Îgiita: Reconi cîîrî

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Gûkûng'akûng'a, kayû kaaniini, kayû kanene

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mîkeebe, nkûûtha, tûng'aara, mûgogo

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Onania mbica, mîcooro, kana into bira birutaga kayû biakûng'akûng'wa.
- ❖ Ûria arutwa bagwete mariîtwa ma into bibu.
- ❖ Tongoria arutwa kûruta kayû na njîra ya gûkûng'akûng'a into bibu.
- ❖ Onania bûra tûyû mwanya mwanya tûûmba kûrutwa na njîra ya gûkûng'akûng'a into bira bicooreetwe îbukuuni rîa mûrutwa **karatati ka 32 – 33.**

Macookio ma biûria

1. Ngita, wandîndî, ûta, baanda
[...]
1. Ndiramu
2. karing'aring'a

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatati ka 30 – 34.**

GÎCUNCÎ GÎA ÎKÛMI: Mîkarîre ya into

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûraitha na kwona maumithio ma ruuo.
- ❖ Kûgweta ngûgî cia ruuo.
- ❖ Kûrûtha na kûburûûkia tûburûûki

Ririkana:

Mwanka agu bakinyîite, arutwa ibaiyî kûri na ruuo rûbathiûrûkîrîte.

Barabûirîra na kûruta ruuo intoni mwanya mwanya.

Ruuo rûkanenea mûno rwîtagwa kîbuubani na ikîo kînyangagia into na njîra ta cia kwimbura nyomba, kuunanga na gûkûûra mîti.

Arutwa ibakenagîra gûciindana kûburûûkia tûburuuki na tûbîrîbîrî.

A. Maumithio ma ruuo rûkûthi

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûgweta maumithio ma ruuo rûkûthi.

Îgiita: Reconi îmwê

Mîgambo ya gîtûmi:

- ❖ Ruuo, kîbuubani, kûbuutana (Kwa ruuo)

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mbica, mîcooro.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Tongoria arutwa kwoga bendeera na bûra îkûbuutwa i ruuo, na bacûûbe mwinainîrie gwa mîti i ruuo kana kîbuubani.
- ❖ Oneeria arutwa mbica cia kwonania maumithio mwanya mwanya ma ruuo.
- ❖ Ûria mûrutwa ûmwê auge maumithio mara akwona mbicani ira irî îbukuuni rîa mûrutwa **karatati ka 35 – 37**.

- ❖ Ûria arutwa bara bangî bagwete maumithio mwanya mwanya ma ruuo mara bakwona mbicani.
 - ✚ gûkûûra mîtî
 - ✚ kwimbûra nyomba
 - ✚ kûûmbûra tîiri
 - ✚ kuunanga mîtî / mîaburî
 - ✚ kûnyagaaria / gûtambia mwanki na mpwî
 - ✚ kwînyaangia irio mîindani.

B. Mîtûmîkîre ya ruuo rûkûthi

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî, mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûgweta mîtûmîkîre ya ruuo rûkûthi.

Îgiita: Reconi îmwê

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Kûnyaaria, kûbîithia, kwera mpuuu, kûbwîrîira

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mbica, mîcooro, kabîrîbîrî

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Oneeria arutwa mbica cia mîtumîkîre ya ruuo rûkûthi.
- ❖ Ûria mûrutwa ûmwê kwa ûmwê kuumîra mbere ya kîraci ooneerie bara bangî mûtûmîkîre ûmwê wa ruuo rûkûthi.
- ❖ Ûria arutwa bagwete mîtûmîkîre mwanya mwanya ya ruuo rukuthi ta:
 - ✚ kûnyaaria nguo.
 - ✚ kûbîithia maûngo
 - ✚ kwera irio.
 - ✚ kûthithia matarû.
 - ✚ kûburûûkia bendeera.

C. Kûrutha na kûburûûkia tûbîrîbîrî

- ❖ Tongoria arutwa kûrûtha tûbîrîbîrî.
- ❖ Nenkeria arutwa kaanya ka gûceetha oome ya kîraci na tûbîrîbîrî.

Macookio ma biuria:

1. Kîbuubani
2. Ruuo.
3. Arutwa bacookie kûringana na mantû mara bathomeete.
4. Cûûba mbica cia arutwa kana nikûbuanaana na kabîrîbîrî kongwa.

Raitha: îbuku rîa mûrutwa **karatati ka 35 - 41**

GÎCUNCÎ GÎA ÎKUMI NA KÎMWE: Kûûthia wîra

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ kûrûtha na gûtûmîra nthigû cia mîûndîre mwanya mwanya
- ❖ kûgweta mîûndîre îra mîega ya nthigû
- ❖ gûtûmîra twingiriti.

Ririkana:

Wîra ira mbûmo tûrutaga nwa ciûthue.

Njîra cia kûûthia wîra n'îmbingî.

Kîthoomo gîkî gigateethia arutwa kûûmba kûûthia wîra na njîra ya gûtûmîra nthigû na twingiriti.

A. Kûrûtha na gûtûmîra nthigû mwanya mwanya

Mworooto:

Mûthiani wa kîthoomo gîkî, mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûrûtha nthigû.
- ❖ Kûgweta mîûndîre ûra mwega wa nthigû.

Îgiita: Reconi cîrî

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Nthigû
- ❖ Mîûndîre.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Mbica, mîkeebe, mîcumarî, waya, tûmîtî

Kûthooma / kûthoomithia

Reconi 1 - Kûrûtha nthigû

- ❖ Nthigû itûmagîrwa kwingiritia baicikiri, wiribarû, nkaarî na nkaarî ya ng'ombe.
- ❖ Onia arutwa mbica imbiingî cia nthigû cia mîûndire mwanya mwanya.

- ❖ Gaania arutwa ikundi mwanja mwanja kûrûtha mîûndîre mwanja mwanja ta îra îrî îbukuni rîa mûrutwa karatati ka 43– 44.
- ❖ Nenjera arutwa ngûgî ya kûrûtha nthigû mwanja mwanja, gwa kîra ûmwe.
- ❖ Arutwa bakaûmba kûreeta nthigû ciao cukuru gûcindana kwona n'îau nthongi kana înene kîrî cia bara bangî.

Reconi 2 - Kwathûrana mîûndîre îra mîega ya nthigû

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba:

- ❖ Kûbangania nthigû cia mîûndîre mwanja mwanja:
 - ✚ Ira ikûûmba kûthiûrûûka na
 - ✚ Ira itakûûmba kûthiûrûûka.
- ❖ Gûcoora Mîûndîre ira ikûûmba kûthiûrûûka.
- ❖ Gûcoora into bira bitûmagîra nthigû.

B. Gûtûmîra twingiriti

Mworooto:

Mûthiani gwa kîthoomo gîkî mûrutwa akaûmba gûtûmîra twingiriti.

Îgiita: Reconi îmwe

Mîgambo ya gîtûmi

- ❖ Twingiriti.

Into bia kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Njûthî, maiga ma tooci, mîkebe,
- ❖ Mîcako ya mpempe, karamu ka mata.
- ❖ Mîbwaa
- ❖ Tûmîtî twa kîthiûrûûrî.

Kûthooma / kûthoomithia

- ❖ Tongoria arutwa kûgweta into bira biûmba gûtûmîka ta twingiriti.
- ❖ Mwarimû nabatîrue eethîrwa aûrîtie arutwa bareeta into mwanja mwanja bira biûmba gûtûmîka ta twingiriti.

- ❖ Tongoria arutwa gûtûmîra twingiriti mwanya mwanya gûtindîka into mwanya mwanya, ta mabuku, mîbuko yao ya mabuku îrî na mabuku.
- ❖ Arutwa bagatindîka into bibu batarî na twingiriti kaingo baathûrana bûra bûûthû – i gûtindîka gîîntû gûtarî twingiriti kana i gûtûmîra twingiriti?
- ❖ Mwarimû na aana baathûrane twingiriti tura twega kîrî tûra tûngî.
- ❖ Ririkania arutwa kûrî twingiriti tûngî twingî tûtûmagîrwa ûtûûroni bwa muntû na ûbagwetere tu.

Macookio ma biûria

1. Mûrutwa aandîke imwe cia twingiriti tûra bathooma.
2. Ya kîthiûrûûrî.
3. Nthigû, twingiriti.

